

ESZMETÖREDÉKEK

PROHÁSZKA OTTOKÁR

Negyedszázaddal ezelőtt mindenki ismerte Esztergomban azt a rugalmas járású, klasszikus arcélű, mély tekintetű egyházi férfit, aki úgy járt-kelt az emberek között s oly mágikus erővel vonta magára az érzékenyebb lelkek érdeklődését, hogy egyéniségéből mindenki valami erőszakos, hódító hatalmat érzett kisugározni. A gimnazista diákok is tudták, hogy nemcsak prédikációiban nyilvánul meg egy arisztokratikus és bensőséges fensőbbiség, hanem hogy ugyanaz a lélek hatja őt át akkor is, mikor a szépséges esztergomi tájak hegyein-völgyein vándorol, mikor e tájak geológiai titkait bújja, mikor a Szent-Tamás hegyének proletár városrészébe visz kenyeret és lelki vigaszt, vagy amikor ajtaját és szivét kitarja gyerek-íjnak éretlen szellemi problémáinak és lelki vergődéseinek.

Mert nekünk is, mint a serdülés korán áteső mindenkori örök ifjúságnak, megvoltak a magunk nagy problémái, nagy fausti hangulatai és naivan-ifjú lelki konfliktusai. S ezt a kaotikus forrongó tavaszt, melyben ott örvénylett Rousseautól Flammarionig minden megemésztetlen filozófiai gondolat, hová vittük volna, hol teregettük volna ki, ha nem ezelőtt a rendkívüli ember előtt, alki oly komoly-szívességgel s oly bátorítóan szikrázó tekintettel nézett a szemünkbe s oly komolyan vette minden problémánkat? Igen, a gimnáziumi tanulmányok csendes folyása, Vergilius és Homeros, Platon és a matematika, történelem és önképzőkör gyakorlatainak nevelői folyamába láthatatlanul s a felszín alatt belefónódott már egy új elem is, épen a világnézeti és filozófiai érdeklődésünknek tarka-barka szála, mely Goethe Faustjából és Sakespeareből épüget táplálkozott, mint Büchnerből, Darwinból s más titokban olvasott századeleji írásművekből. Ebbe a forrongó kaoszbba lelki világosságot gyűjtött s az ingadozásban sokszor erős kezet nyújtott a századeleji magyar ifjúságnak Prohászka Ottokár.

Mily komolyan vette problémáinkat! E sorok írója jól emlékszik rá, mikor egy félig nevető, félig viharos áprilisi délután Radványi Kálmánnal először nyomta le az esztergomi theologiai tanár ajtajának kilincset. A szoba, mely élénk tárult valóban apostoli egyszerűségű volt; könyvek és könyvek voltak benne felhalmozva, némi tudós rendetlenségben, pár kopott bútor, melyen a kis diákok is helyet foglalhattak, a sarokban kifeszítve Prohászka esőernyője, a két nagyablakon keresztül felséges kilátás nyílt a Dunára s a szemközti partokra. És ebben a tavaszi feszültségben, mintha a levegő is telve lett volna villamossággal, lelkünk csordultig megtelt azokkal a nagy érzésekkel, melyek talán minden ifjában ugyanazok s melyeknek áldott kitörési pillanata örökké felejthetetlen marad, mert csak egyszer bűvös és egyszer termékeny.

Hogy mik voltak a mi ifjúkori problémáink, melyeket az iskola meg nem oldott s melyek kezdetleges gondolatvilágunkat szinte a pattanásig feszítették, az nem fontos. Fontos az, még pedig az életben egyedül fontos, a mi a nagy egyéniségek hatásának titka: hogyan emelte mély lélekvezető művészettel, hogyan rázta és tisztította lelkünket az az apostoli ember. A természet, művészet és tudás mellett és fölött az ifjúkor lelkületére mindenkor a nagy egyéniségek voltak legdöntőbb hatással. Nem tudjuk miben áll az a titokzatos erő, mely érzésből érzést, lelkesülségből lelkesedést fakaszt, mely varázsos átvitellel teremt egyszerre felfogásmódot, intellektust és világnézetet. Ennek az erőnek a nyitjára sohasem jövünk rá, de ott, akkor, talán ihletes percekben, talán a nagy ember szószerű alááramló mámorban, talán testi megjelenésének pompás harmóniájában egyszerre öntudatlanul átéljük azt a varázst, melynek életünk egész tartamán rabjaivá lettünk.

Úgy emlékezem, leggyakrabban ezt a szót emlegette sajátos szláv akcentusával s mélytűzű szemének fanatikus felvillanásaival: „harmónia“. Úgy emlékezem, hogy minden éretlen kérdésre és kezdetleges problémára ezt a mélyértelmű megoldást alkalmazta: „harmónia“. Az élet értelme és szépsége Prohászka szerint ebben a „harmóniában“ állt. Az érc, amely alaktalanul és természet-adta durvaságában pihen a hegy gyomrában, az „természet“ ugyan és előbb van, mint az emberi mesterkedés és művészet, mely belőle aranyat olvaszt s műremeket, kelyhet formál: de mennyivel több s mennyivel nagyobb az a természetellenes és a természetet legyőző emberi mesterkedés, mely az alaktalan ércből a művészet harmonikus alakjait hozza létre! A naturalizmus, Rousseau, s az emberi művelődés mesterkéltségének ellentéte, Nietzsche és hasonlóak voltak akkor a bennünket homályosan ingerlő kérdések. Véltük, hogy az ösztönös természetnek van igaza az önuralom erkölcsével, a dogmák kristályrendszerével, a művelődés mesterkelt világával szemben; és Prohászka minden kételyt megoldó szava és mély lélekvezető páthosza arra tanított, hogy a kultúra több, mint a vadság és természet, mert erőszakos ugyan és mesterkelt, de *harmóniát és szépséget sugároz*.

S ez a két mozzanat: a harmonia és a diadalmas szépség lett Prohászka egész szellemi világának két tengelye, ezt fedezték fel szellemének minden tervszerű megnyilvánulásában, a század első évtizede során megjelent irodalmi publikációiban is. A „diadalmas világnézet“, a „harmónikus ember“, egyszóval: a szépség

és diadal vagy még rövidebben: a szépség diadala: ez a vezető eszme tette Prohászka lényének és tevékenységének rövid összegét a mi szemünkben. Hogy jártunk, sokszor lopakodva nyomában s lestünk minden ígét, mely ajkáról fakadt! Ma már mérlegre tesszük a fiatal kor lelkesedését, és talán romantikának mondunk sok gondolatot és érzést, mely Prohászka és művei körül rajzolt belőlünk; talán azt fogjuk mondani, hogy szellemének legmélyén bizonyos *augusztinizmus* volt uralkodó, rokon a hippói püspök intuíciós-voluntarista gondolatvilágával, szemben az arisztotelizmus intellektualizmusával. Mindegy; – most, hogy elment közülünk, még egyszer átéljük teljes erejükben azokat a gyújtó és mámoros perceket, melyekkel egy nagy szellem érintkezése fiatalságunkban megáldott.

Élete „harmónia“ volt és „diadal“. Ezeket a vezérmotívumokat végig lehetne magyarázni életének minden jelentős és titkos mozzanatán és halálán is. És állhat-e másban emberi nagyság, mint a harmonikus életben és a diadalmas világnézetben? Tudományok, kultúrák, filozófiák szenvedő és szenvedélyes vívódásainak nem az ad-e értelmet, ami az egyes ember életének is: a harmónia és a diadal?

Prohászka Ottokárnak ezt az emlékét és hagyományát híven őrzik mindazok, kik térben és időben talán távolabb álltak tőle, de szellemben és igazságban vele éltek s belőle élnek.

(Pécs)

Várkonyi Hildebrand

TUDOMÁNYPOLITIKA

Fontos eszme ölt testet Magyary Zoltánnak nemrég megjelent nagykönyvében (*A magyar tudománypolitika alapvetése*, 1927): az államhatalom által racionálisan szervezett tudomány eszméje. Két körülmény ad ez eszmének jelentőséget szövevényes modern életünkben: először ama társas feltételeknek megnövekedése, melyekből manapság a tudományművelés és ennek eredménye függ: másodsor az állami feladatoknak radikálisan megváltozott felfogása. Az első körülmény egyrészt azon intézmények és intézkedések szerepét emelte, melyek a *kollektív* tudományos együttműködést teszik lehetővé, másrészt magát ezt a kollektív munkásságot hozta az előtérbe; a második körülmény meg az egész állami apparátust hozta mozgásba, hogy a tudomány, a kultúrának legmagasabb ága se nélkülözze a középponti hatalomnak „tervszerűen átfogó“ támogatását, sőt bizonyos módú és fokú irányítását.

Elmondották már mások és bizonyára még igen sokan fogják elmondani azt, hogy mennyi érdem illeti meg Magyary könyvét, mely hazánkban elsőnek és, alapvető módon vetette fel állami feladat formájában a tudományszervezés és – adminisztrálás nagy kérdéseit. A könyvhöz Klebelsberg gróf írt előszót; mint a hogy a munka nem is jöhetett volna létre közoktatásügyi miniszterünk nagy koncepciójú politikája nélkül, melynek ép magyarázatát és rendszerezését nyújtja a könyv szerkesztője. De itt is másoknak engedem át, hogy azt az áttekintést és tervszerűséget dicsérjék, mely a minisztert tudománypolitikájában vezet. Magam részéről mindenekelőtt bizonyos *társadalmi és iskolai bajokra* szeretnék rámutatni, melyek hivatalos tudománypolitikánk szép igyekezetének útjában állanak; azután általános jellegű *aggályokat* kifejezni a középponti tudományszervezéssel és – adminisztrálással szemben. A leghelyesebb elvnek is vannak veszélyei, amelyek már magában az elvben lappanganak; eleve gyaníthatjuk, hogy a tudományt sem lehet majd a kormányzatnak és közigazgatásnak gondjává megtennünk anélkül, hogy ebből magára a tudományra esetleges bajok ne háruljanak.

A tudomány mindenkor a *tudósokon* múlik. Megvannak-e a mai Magyarországon a társadalmi feltételek arra, hogy kellő számban találkozzanak olyanok, akik a tudomány önzetlen művelését választják hivatásuknak? Bizonyos tudományágakra nézve még nem régiben a *középiskolai tanárság* volt a szükséges szelekciós alap; ők – a középiskolai tanárok – tartották fenn – anyagilag ép úgy, mint szellemileg – a tudományos társaságokat és folyóiratokat, és főleg belőlök került elő a tudós szükreszcencia. Ezt az újabb gazdasági viszonyok teljesen megváltoztatták. A tanárság ifjabb nemzedéke nem jár a tudományos összejövetelekre, nem ír a folyóiratokba, tudomány iránt egyáltalán nem érdeklődik, mert igyekezetét kizárólagosan a létfenntartás gondjai veszik igénybe. A bajon a most készülő ösztöndíj-törvényünk csak palliatív módon fog segíteni; a kivételes helyzet vagy bánásmód, amely egyeseket érint, nem fogja majd tudni pótolni a kiválasztódásnak szélesebb és közvetlenebb bázisát. Itt a baj annyira nagy és mélyenfekvő, hogy Magyarynak külön fejezetet kellett volna könyvében írnia vagy íratnia a „tudós-termelés“ e nehézségeiről. Súlyosbítja az amúgy is nagy bajt az a körülmény, hogy akik a mostoha anyagi viszonyok és kilátások ellenére is erőt és tehetséget éreznek magukban arra, hogy tudós pályára menjenek, manapság *gyengébb készütséggel* kerülnek ki a középiskolákból és egyetemekről, mint ahogy ez még a közelmúltban történt. A szerencsétlen középiskolai reform ennek az oka, az 1924-ben hozott XI. törvénycikk, amely a maga reálgimnáziumával és egyenlő jogosításával első sorban a görög és latin nyelvi ismerteket gyengítette; de azután minőségi rosszabbodást és nivó-sülyesztést fog jelenteni minden oly studiumban is, ahol az úgynevezett klasszikus ismereteknek fontosságuk van. Ez alkalommal nem kívánok a

kérdéses törvény következményeivel bővebben foglalkozni (melyekre nézve v. ö. könyvünkben Huszti József találó szavait a 103. l.); de félős, hogy a Klebelsberg-féle tudománypolitikának egyik legszebb és legfrissebb hajtása szenved majd erősen miattok: a *külföldi* taníttatásnak akciója. Mert rosszul készült ifjainkat hiába küldjük majd a nagy költséggel létesített és fenntartott külföldi kollégiumokba: ők majd nem bírják a versenyt idegen társaikkal és nem fognak becsületet szerezni a magyar tudománynak. A görög és latin nyelv által képviselt kultúra érdekében a Humanisztikus Gimnázium Híveinek Egyesülete energikus mozgalmat indított legújában. Ha tán rögtöni teljes siker nem is fogja jutalmazni törekvéseit, legyen szabad reménylenünk, hogy az a mozgalom a szóban forgó törvénynek egynémely káros hatását el tudja majd távolítani Klebelsberg tudománypolitikájának az útjából.

*

Ha *tudományszervezésről* van szó, soha se felejtjük, hogy a szervezésnek, mint egyébűt nincsen, itten sincsen önálló értéke; mert absolute csak az értékes vagy értéktelen, *amit* szervezünk. A mi esetünkben a tudományos eredmények az értékesek, amelyeket viszont csak a tudós *egyéniség* tud kellőképp garantálni. Bármennyire fontos, sőt életbevágó legyen is az a munka, melyet kormányzás és közigazgatás a tudományszervezésnek területén végez: a kutatást és nevelést biztosító intézmények létesítése, az izolált erőknél bölcs összefogása és tömörítése stb. stb. magának a tudománynak azt a jelzett *személyes* jellegét sohasem szabad szemünk előtt téveszteni. A tudomány tartamára kiható közvetlenséggel még szervezni is maga a tudós tud majd a legsikeresebb módon; a tudomány szempontjából nem az az iskola leglényegesebb, melyet az állam állít fel, hanem az az iskola, melyet csak átvitt értelemben nevezünk „iskolá“-nak, mert azt a kapcsolatot értjük a szón, amely a tanítványokat a mester módszeréhez, személyéhez, szelleméhez köti. Ha a kormányzás célkitűzéseiről, a közigazgatás feladatairól vagy a szervezés szükségleteiről beszélünk, sohase felejtjük el a háttérbe odagondolni a tudós személyiséget; hiszen végső eredetben majd csak tőle várhatjuk el a tudomány objektív gyarapítását is. A tudománnyal összefüggésben ne használjuk sűrűn és gondtalanul az „üzem“ vagy „nagyüzem“ kifejezéseit; tudjuk, itt csak átvitt értelmű szavaik ezek; de mintha a mögöttük rejlő személytelen és mechanizáló szellemből akarva-nemakarva is kerülne valami gondolataink közé, ha e kifejezéseket sűrűn és a reflexió helyesbítése nélkül használjuk. Bevezető soraimban utaltam rá, hogy a mai tudományos életben mintha magok a személyeket nem ismerő problémák állanának az előtérben és határoznák meg a tudományművelés kereteit. De ez sok tekintetben csak látszat. Mert még az örök problémák kutatásának is csak egy-egy kiváló ingenium tud időközönként lendületet adni, s a laboratóriumoknak és szemináriumoknak gyakran mechanikus módon végzett munkássága közben csak egy-egy tehetségtől várhatjuk az új problémák felvetését. Mindenesetre elevenen kell protestálnunk, s olyféle kísérlet ellen, amely a szervezés szükségéből és valamely kormányzati program végrehajtására egy „*kataszter*“ rubrikái közé akarná a tudós egyéniségét beszorítani. És mindezt természetesen nem azért mondom el, mintha Magyary Zoltánt akarnám vele kitanítani; ő erre nem szorult rá, mert ő is világosan látja, hogy a tudományos eredmény „főleg a tehetségek kiválasztásán és kifejlesztésén múlik“ (617. l.). De fejtegetései – tárgyától meghatározottan – olyan eszmekörben mozognak, amely a félreértésekre könnyen adhat alkalmat, olykor tán inkább a kifejezések, mintsem az ezekben megnyilatkozó szellem által.

Szervezni nemcsak helyesen lehet, a mindenáron való szervezés által kisebb-nagyobb bajokat is lehet okozni. Kisebb a baj akkor, ha egészen heterogén természetű intézményeket kötök egymáshoz, mert ilyenkor – a külszerű közönségen túl – mindegyik intézmény mégis csak a jellegétől követelt különletet fogja leélni. De már nagyobb a veszedelem, ha olyan homogén jellegű szervezetek kerülnek egy kalap alá, amelyek az erőszakolt közösség előtt a maguk jól kialakult külön autonómiájukkal rendelkeztek, s most már csak ez autonómiájuk elvesztése árán léphetnek frigyre más rokon-intézményekkel. Arra az „országos központi egyetem feletti szerv“-re gondolak, melyet Magyary „*suprauniversitas*“ néven hoz szóba munkájában (612. l.). Kellő módon még ki nem alakult eszmével van itten dolgunk, mellyel szemben így nehéz állást foglalni. De hogyha ez a szépnevű suprauniversitas konkrét formájában csak némileg is hasonlít ahhoz a „bizottsághoz“, melyet Nagy József, a pécsi filozófus, a tanszéketöltéseknél előforduló „fogyatkozásoknak kiküszöbölése“ végett maga elé képzel (Minerva 1926 6–10. sz., különlenyomat 7. s. k. l.), akkor nem lehet az egyetemeket és első sorban a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemet elég korán felhívni a védekezésre.

Elmondottuk kritikai megjegyzéseinket és aggályainkat Magyary könyvének kapcsán, de nem a könyv bírálataként. Ezek az észrevételek – már a bevezetésben jeleztem – nem fogják érinteni sem az alapvető és elvi jelentőségű könyvnek érdemét, sem azt a gyakorlati politikát, melyet az mintául vesz és rendszerbe foglal. Aki közoktatásügyi miniszterünk politikáját kicsinyes piszkálódás tárgyává teszi meg, az előbb vesse össze a nemtörődést a mindent akarással, hogy ekképen mértéket szerezzen a komoly bírálatra.

(Budapest)

Hornyánszky Gyula

WERFEL

A legismertebb név a német expresszionisták között. A fiatalabb német írógárda tagjai közül sokan őt tekintik szellemi vezérüknek, érzelmeik exponensének abban a harcban, amelyet egy új testvériségért vívnak. Ami a „testvériség” ideális célkitűzését illeti, talán igazuk is van; de mint művész, Werfel magányosan áll, nem ismer el közös célokat, a legszemélyesebb mythikus régiókba emelkedik. Első műveiben még csak homályosan, khaotikusan érzi az élet diszharmonióját, később már új gondolatok fényét vetíti ebbe a diszharmonióba: a mindent feláldozó odaadás szükségességét hirdeti felebarátainkkal, sőt minden élő lényel szemben. Csakis ez az odaadás teszi nemessé a természettől szükségképpen ránk mért szenvedéseket, csakis ez ad értelmet létünknek. Egy új, modern pantheizmus hirdetője Werfel, mint szűkebb honfitársa Rilke, de bármennyire az expresszionizmus romantikus-szentimentális irányát juttatja is kifejezésre, kevesebb költészetében az irracionális vonás, a nőies ellágyulás és tisztán receptív, hangulati elem, több benne az akarás és prófétai ihlet.

Találón nevezte legjobb magyar tolmácsolója, Kosztolányi Dezső a „jóság költőjé”-nek. Az emberi részvét, a jótett szülőanyja, mint vezérmotívum vonul végig költészetén, a jótett látása, a jótett gyakorlása mámoros örömujjongásra fakasztja: „Jóság, óh jó, nagy, tiszta jóság!” Emberideálja a „jó ember”:

Hogy hódoljak tenéked?
Ó jó ember! Ó gyönyörű szó!
Vidám vagyok és meghatott!
Ó drága szó, amely ma engem
Acéloz és felvillanyoz!
Ó jó ember!¹

Minden, ami szegény, alacsony, megvetett és megtiport, a halott dolgok világa, a lelki szegények vívódása: alkalmat ad neki arra, hogy pantheisztikusan szerteömlő jóságát kinyilatkoztassa. Végső vágya az „unio mystica”, egyesülés Istennel a jóságban.

Werfel eddig öt lírai kötetet adott ki: *Der Weltfreund* (1912), *Wir sind* (1914), *Einander* (1915), *Gerichtstag* (1919) és *Beschwörungen* (1923). Ezek a címek jellemzők az expresszionista kifejező művészet fejlődésére is. Az expresszionista költő extatikus; az egyes szót mágikus erővel ruhazza föl, mert mély összefüggéseket, meglátásokat sűrít össze benne. Míg a naturalista hosszasan analizál, az újromantikus szimbolumokba rejtőzik, az expresszionista egyszerűen felkiált, egyetlen szóval, amely minden érzelmet egyesít magában. Természetes, hogy ennek az extatikus szónak jelentésbeli gazdagságát felfogni csak úgy lehet, ha szinte áhítatos elmélyedéssel közeledünk felé, nem elégszünk meg külső, érzéki burkával, hanem behatolunk lényegébe. Így aztán megértjük az expresszionisták sajtóságos nyelvi barbárságát, a mondatfűzésben mutatkozó önkényességeket, azt a szakadékat, amely az ő kifejező művészetüket a stílus klasszicitásától elválasztja. Az expresszionistákkal szemben legtöbbször hangoztatott vád, hogy nem képesek egyszerűen írni, igen gyakran nem helytálló; ezt éppen Werfel költészete bizonyítja legjobban. Nem az egyszerűségtől fordulnak el, hanem az élmény új intenzitását akarják kifejezni s éppen ez az intenzitás robbantja szét a klasszikus hagyományban gyökerező nyelvi kötöttségeket. Az expresszionista költő élményei egyetlen sóhajban vagy kiáltásban törnek ki, egyetlen szónak kell rezgésbe hoznia az összes emberi érzelmeket. Ilyen extatikus irányban való fejlődést mutat Werfel kifejező művészetének lírai köteteinek címében is: a *Der Weltfreund* még hagyományosan fejezi ki a kötet programját; a *Wir sind* már az új stílus hangja; – az *Einander*, *Gerichtstag*, *Beschwörungen* pedig egyre több elmélkedést és elmélyedést kívánnak az olvasótól, ha a programot jelző szavak titkába bele akar hatolni.

Gyermekkori emlékek táplálják első verseit. Egy lány, tisztaszívű gyermekifjú koldul bennük szemérmes szerénységgel szeretetet és jóságot. Már ezekben a megnyilatkozásokban más síkon áll Werfel, mint a körülötte tajtékzó, rang- és érdekkülönbségek által meghatározott, korlátoktól elhatárolt világ. Ezekből az első versekből bontakozik ki pantheisztikus világszemlélete. A mindenséggel való azonosulás vágya szólal meg melódikus könnyed szerelmi költeményeiben is. Énje teljesen felolvad egy-egy természeti képben:

Mind zápor-vert hús városark
A ház előtt – olyan vagyok.
A szél kiadta lelkét,
De fa és ág még rámragyog
Szépséges eső-harmatot
S nedvesen lógnak cserjék.

Belsőm is harmatos még, s nedves
Zölddel s esőgyönyörrel teljes

¹ Ch. Maurras: *L'Etang de Berre*, Előszó XI. l.

Mert láttalak ma Téged!
S ezért ím hosszan, csendben,
Fölázott parkot, rétet
Bejárni volna kedvem.²

Mihelyt megtalálta saját birodalmát, megleli saját kifejező-eszközeit is. Kezdetben gyakran kísért Walt Whirman és Rilke, később az egyéni érzésvilág megteremti az egyéni formavilágot. A mindenséget szeretettel átölelő ember ujjongása és bánata szólal meg Werfel érett lírájában. Az „ezerarcú szeretet“ fenséges himnuszát zengi, amely mindeneket, jelentéktelent és átkozottat egyaránt megszentel. Majd a lángoló gyűlölettel fogadott nagy világégés, a háború rémei nehezdednek Werfel lelkére s lantján meg-megújuló harcos fájdalemek s csendes, gyakran tovatűnő reménykedések hangjai szólalnak meg. Az Istentől elfordult emberiség önmaga ellen vívott harcának katasztrófális kimenetele még költői hivatásába vetett hitét is megrendíti: a köléstet megváltó ereje az élet totalitásával szemben eltörpül, mert „a szavak ködös homályba burkolják a dolgokat“. A kétség gyötrődései közepette csak a vallás ad neki új reménységűgárt. Áhitatból fakadt pantheizmusa mindinkább a vallásos köléstet felé vezető s ma már mint egy új vallásosság hirdetője ragadja meg a tömegeket, amelyekben egy új közösség után való vágy erősebb, mint valaha.

Kifejező eszközeiben egyszerű, szinte primitív; gazdag, túlfeszített érzelmi skálája olykor rú, kínos, útálatos képzeteket és képeket támaszt benne, olykor barokk kéjelgéssel vájkál gennyesedő, rothadó sebekben s kifejezései is erőltetettek és dagályosak, de ezekkel a kilengésekkel szemben áll kristályos átlátszósággal felépített strófáinak csodálatos gazdagsága, mágikus szavainak hatalmas távlatokat nyitó ereje, szabad ritmusainak méltóságteljes hullámozása.

Werfel ízig-vérig lírikus. A drámát nem bírja lélekzettel, még akkor sem, ha lírai szempontból kiaknázható kozmikus tárgyakkhoz nyúl (*Spiegelmensch, Bocksgesang*). Nemcsak a cselekvény menetébe kerülnek bántóan közönséges, bábjáték- és filmszerű elemek, sőt cirkuszi mutatványok, hanem kifejezője művészetének fenséges primitívsege is cserbenhagyja itt, kendőzi, csillogó talmi-ékességekkel aggatja tele mondanivalóját. Elbeszélő prózája is csak olyankor közelíti meg lírájának értékét, amikor belső vívódásokat; a lelki élet mélységéből fakadó problémákat tár fel (*Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuddig, Verdi, Roman der Oper*). De még erősebb, nagyobb alkotók is, akik talán elvetik Werfel bizarrságait, fordulatainak, verselésének olykor előtűnő pongyolaságait, kénytelenek elismerni kritikai tehetetlenségüket új, szent emberiségének mindent lenyűgöző hatalmáival szemben. Túl a költőn, az ember ragad meg bennünket Werfel alkotásaiban, az az ember, akiben emberi látások és érzések új tüze lobog fel.

Érthető, hogy a legifjabb írói nemzedék miért tekinti Werfelt egy új kor igehirdetőjének. Benne igazán él a felebaráti szeretet s felebarátját a messzeségben, országhatárokon túl is megtalálja emberben, állatban és élettelen dolgokban.

(Budapest)

Pukánszky Béla

ACTION FRANÇAISE

A jelen pillanatban, amikor a francia szellemi körökben a romanticizmus javára a figyelem és szimpátia újraéledni látszik, bizonyára nem lesz érdektelen néhány szót szólni az anti-romantikus és neo-klasszikus ellenhatásról, amely az utóbbi 30 vagy 40 évben bizonyos irodalmi köröket befolyásolt.

Ezt a mozgalmat két név személyesíti meg: egy kritikusé, – Pierre Lasserre – és egy íróé (ki egyike legjobb íróinknak): Charles Maurras. Az utóbbit különben inkább úgy ismerik, mint politikai agitátort és gondolkodót. A francia és külföldi nagyközönség leginkább az *Action française* nacionalista és monarchista mozgalmának vezérét látja benne. És valóban úgy látszik, hogy Maurras maga legalább annyi, ha nem több fontosságot tulajdonít politikai tevékenységének, mint írói munkásságának, szívesen mondogatva, hogy „Taine szerint, az ember az állattól és a görög a barbártól legfőképpen a filozófia tanulmánya és a közügyek gondjai által különbözik“¹

Nem egyszerű véletlenről van itt szó: a neo-klasszikus mozgalom az irodalomban és a művészetben és az a politikai mozgalom, amelynek az Action française a fő kifejezője, Maurras és barátai gondolkozásában párhuzamos mozgalmak. Két különböző területen ugyanazt a filozófiát, a mindenségnek ugyanazt a felfogását, s ugyanazt a gondolkodásformát fejezik ki. Irodalmi nézet és politikai nézet kapcsolatban vannak egymással, nem lesz tehát fölösleges talán néhány szót mondani az utóbbiról, hogy az elsőt jobban megérthessük.

Az *Action française* a nacionalista intellektuellek egy csoportja, mely 1896-ban, a Dreyfus-üggyel egykorú, nacionalista és antiszemita mozgalom idején alakult. A vezérek – előbb Henri Vaugois, azután Charles Maurras – igyekeztek az addig anarchikus mozgalomnak pontos politikai célokat kijelölni: a francia

intézmények radikális átalakítására tervet is dolgoztak ki. Politikai bölcséletüket Taine és Auguste Comte pozitívizmusa sugalmazta, amely szerint van egy politikai tudomány, társadalomtudomány, melynek a tapasztalat megengedi, hogy a törvényeket pontosan határozza meg. Adva lévén egy nép, nem azt kell tudni, hogy milyen kormányformát szeret jobban, hanem, hogy milyen kormányforma felel meg neki a legjobban; és ezt a kormányformát ennek a népnek életkörülményei, történelme és jelleme határozzák meg. Csak arra van szükség, hogy azokat tárgyilagos tanulmányozással felfedezzék. Az *Action française* doktrínere szerint, a francia népnek legjobban megfelelő kormányforma az öröklődő monarchia. Vissza kell tehát állítani a monarchiát, de nem azért, mert Isten kegyelméből való, (ez olyan misztikus felfogás, melynek elvetésében az *Action française* neo-royalistái, szabadgondolkodók és pozitivisták megegyeznek) hanem azért, mert a történelmi tapasztalat bebizonyította ennek az államformának az előnyeit. A többi pártoktól különbözően, melyek nem merik magukat reakciósnak vallani, az *Action française* igyekszik a politikából minden misztikus és szentimentális elemet eltávolítani és tanait egyedül a tapasztalat által támogatott értelemre alapítani. De eltérő úton ugyanarra a következtetésre jutnak, mint a többiek: a nemzeti hagyományhoz való visszatérés szükségességéhez. Az *Action française* politikai tanának lényeges elvei tehát az *intellektualizmus*, *tradicionalizmus* és *nacionalizmus*. Irodalmi tanainak is ezek a lényeges elvei.

Ezek két alakban nyilvánulnak meg előttünk: polemikus alakban (a romantikus irányzatok elleni küzdelem) és alkotó alakban (a klasszikus ideál megvalósítása). Képviselői: egyrészt Pierre Lasserre, másrészt Charles Maurras.

Pierre Lasserre valójában nem tagja az *Action française*-nek. De politikai eszméi egészükben egyeznek ennek a pártnak az eszméivel, melynek tradicionalista és anti-demokratikus irányzatát osztja; általános filozófiája és esztétikája majdnem ugyanaz, mint Maurras-é. Pierre Lasserre 1907-ben kezdte meg a harcot a romanticizmus ellen, emlékezetes doktori értekezésével *A francia romanticizmus-ról*. Csak arra szorítkozom, hogy emlékeztessenek a Lasserre által kifejtett fő tételre: a *romanticizmus a szellem betegsége*. A romanticizmus: „az ész és értelem hegemoniájának bitorlása az érzelgősség és a képzelet által“. Ugyanez a meghatározás megfelelhetne a forradalmi szellemnek is, amely rendkívül misztikus és irracionális. A romanticizmus és a Forradalom között mély hasonlóságok vannak. Jean Jacques Rousseau a francia Forradalom atyja és a modern szociálisták őse, egyszersmind a romanticizmus atyja is. A romanticizmus veszélyt jelent az egyének belső egyensúlyára nézve, mint a Forradalom a társadalmak egyensúlyára. Egyik is, másik is az egyén és szenvedélyeinek mértéktelen exaltációja által anarchiához vezetnek: egyik részről erkölcsi, másik részről társadalmi anarchiához.

Az így meghatározott romanticizmussal Charles Maurras ellentétbe állítja műveiben (melyek P. Lasserre könyvénel újabbak vagy régebbiek) a rend és értelem ideálját, mely a klasszicizmus alapja. Ezt az ideált a hellén ókortól örökölte. Provence-i származású lévén – amely vidék sok tekintetben hasonlít Görögországhoz – s büszke lévén származására, Ch. Maurras úgy véli, hogy minden civilizáció és minden igazi szépség a Földközi tenger medencéjéből eredt. Renan-al egyetértelműen azt hiszi, hogy az „egyszerű és igazi szépség“ az ókori görögöknek nyilatkozott meg. De tőle eltérően nem hiszi, hogy másfajta szépség is létezzék. Mindaz, ami eltér a hellén tökéletességtől, már ezáltal eltér az ideális szépségtől is. A művész feladata, hogy hű maradjon a hellén hagyományhoz, melyet Róma közvetített a latin népeknek s melynek Franciaország a főörököse: ezt a hagyományt Homeros, Sophokles, Vergilius, Racine és La Fontaine nevei személyesítik meg. „Minden művészet ebben áll, míg csak az emberek emberek lesznek“.² A klasszikus művészet egyetemes és maradandó értékű, mert forrása az értelemben van. Az értelem volt az antik Athén megkülönböztető jellege. Ezért az athépi épület „a természet és történelem változásainak fölötté álló emberi gondolat tökéletes kifejezése“.³

Féljünk és meneküljünk tehát az „Északi barbárok“, germánok és angolszászok romboló befolyásától! Ez az a befolyás, mely a romantikusakat megrontotta, mely náluk és követőiknél „az egyszerű és igaz szépség“ ízlését a bizarr, a különös és a komplikált ízlésével helyettesítette. A francia írók számára az üdv a nemzeti hagyományhoz való visszatérésben van.⁴ Itt láthatjuk Maurras esztétikájának nacionalista politikájával való kapcsolatát.

Anthinéa c. munkájában, mely egy athéni utazás elbeszélése és a klaszszikus görög művészetről szóló reflexiók gyűjteménye, adta Maurras ezeknek a gondolatoknak egyszersmind a legszebb, de a legboszantóbb alakot. A Földközitengernek, az athéni Akropolisnak, a görög szobrászat egyes mesterműveinek leírásai a legtökéletesebbek közé tartoznak, melyekkel a jelenkori francia irodalom büszkélkedhetik. De az ember nem nyomhat el bizonyos boszankodást a szerző előítélete miatt, hogy szigorúan csak az V-ik századi görög művészetet csodálja minden más kizárásával. A megvetést, mellyel a „mykénei barbarizmus“-ról és némely archaikus műről beszél, határozottan igazságtalannak kell tartanunk. És nem állhatjuk meg mosoly nélkül, amikor egy londoni utazásról szólva így ír: „Meglátogattam a Brittitish múzeumban – a nélkül, hogy bármi mással törődtem volna, ami Londonban van, – a görög művészet emlékeinek fenntartott kilenc termet“.⁵

² Ch. Maurras: *Anthinéa*, bevezetés, V. 1.

³ *Anthinéa*, 56. l.

⁴ Lásd e gondolat kifejtését a *l'Etang de Berre* befejezésében.

⁵ *Anthinéa*, Bevezetés I. l.

Van a megvetésnek ebben a kissé gyermekes fitogtatásában valami – félig természetes, félig készakart – szellemi korlátozottság mely véleményem szerint a maurrasi neo-klasszicizmus legfontosabb hibájának látszik.

A Maurras iskolájában kialakult szellemek előítéletből visszautasítják mindannak a csodálatát, amit nem klasszikus formában öntöttek (legalább is nem abban, amilyennek ők elképzelik); és ha véletlenül érzelmeik odáig tévelyítik őket, hogy csodálatukat valamely „barbár“ műre fordítsák, értelmük gyorsan rendreutasítja a megtévedt érzelmeiket. Tilos élvezetet találni másban; mint az örök értelem szabályai szerint alkotott művekben! Minden esztétikai élvezet, mely ettől az elvtől eltér, kárhoztatandó élvezet; és a neo-klasszicizmus pontifexei arra tanítanak bennünket, hogy kerüljük az ilyen élvezeteket, mint ahogy a papok a bűn kerülésére tanítanak.

Egy nagyon szép lapján, mely a *l'Etang de Berre* előszavául szolgál, Ch. Maurras leír egy provençal tájat: egy naplementét. Megvallja, hogy a táj szemlélete fölébreszti benne Baudelaire *Invitation au voyage* című költeményét, nosztalgikus verssorok emlékét. De majdnem pirul e vallomása miatt, szemrehányást tesz magának, amiért engedett a „gonosz varázsló“ kísérleteinek: így nevezi a nagy költőt.

Itt tűnik szemünkbe a neo-klasszicizmus egyik nagy gyengesége: a líraiság nem fér be a doktrina esztétikai keretei közé. Csodálkozhatunk-e ezen? A líraiság különösképpen szentimentális, intuitív, azt mondhatnánk misztikus dolog. Hiszen épen nemrég jogosan hasonlította Bremond abbé⁶ a költő ihletét a hívő extázisához, sőt csaknem odáig ment, hogy a költészetet az imával azonosítsa. A művészi forma, mely már lényegét tekintve tiszta intuíció, hogyan volna öszszeegyeztethető egy tisztán intellektualista esztétikai tanítással?

Ez magyarázza meg Maurras-nak némely kissé meglepő ítéletét a költészetéről. Nem szabad csodálkoznunk, ha látjuk mint emeli az égig a neo-klasszikus és Földközi-tenger-vidéki költőt, Jean Moréas-t, aki minden bizonnyal nemes és tiszta művész, de az ihlet mélységét tekintve mélyen alatta marad Baudelaire-nek, Verlaine-nek, Rimbaud-nak, Mallarmé-nak és Samain-nek, akik mind olyan költők, akiket Maurras szívesen tekintene „barbároknak“. Ne csodálkozzunk azon se, ha látjuk, mint illeti túlzó dicsérettel Anatole France költői munkásságát, mely bájos ugyan, de másodrendű: Anatole France klaszszikus, görög, – csak az a hibája volt, hogy nem tartozott az *Action française* politikai irányához, de Maurras igen szellemesen bebizonyítja, hogy ez az ő részéről tisztára következetlenség volt és hogy A. France akkor is, mikor a legtúlzóbb forradalmi elveket vallotta: jobboldali volt – csak nem tudta magáról.

Végül kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy Maurras, ez a kitűnő prózai íróművész, mikor maga is a költészetre adta magát, a legprózaibb és minden líraiságot nélkülöző verseket követte el, melyeket valaha Franciaországban Boileau *Art poétique*-ja óta írtak.

Ime a türelmetlen és szürke szabott doktrina hátránya, mely rendszeresen eltávolít mindent a művészet területéről, ami beleütközik előre megszabott eszméibe és dogma gyanánt felállított mintáiba. Mindarra, ami a Maurras és barátai által megszabott klasszikus ideáltól eltér, kimondják az exkommunikációt. Így látjuk, hogy Maurras politikai és irodalmi barátja, Léon Daudet anathémával sújtja a klasszikus értelem nevében „az ostoba XIX. századot“. ⁷ A legmulatságosabb azonban az, hogy Léon Daudet maga a legkevésbé klasszikus ember, hanem valódi szellemi fia annak a romantikus XIX. századnak, amelyet ostoroz és érdekes volna kikutatni, hogy (egyébként igen eredeti) tehetsége mit köszönhet Victor Hugo hatásának, akiről nem tud elég szarkazmussal beszélni. De hiszen nem ma látunk először, mint La Bruyère mondja: „jó tejtől élénk és erős gyermekeket, akik verik dajkáikat“. Inkább lehet nevetni ezen, mintsem méltatlankodni miatta.

De lehet, sőt kötelesség az is, ha nem követjük a kritikus-írókat, akik azt állítják, magukról, hogy a nemzeti hagyomány fenntartói s mégis ki akarják abból zárni irodalmunk leggazdagabb periódusát. Pallas Athéne kizárólagos imádóit emlékeztetni kell arra Renan-nal, hogy „van költészet a jeges Strymonban és a thrák mámorban is“ és a jövő azoké, kiknek feje elég széles, hogy „különböző fajta szépségeket befogadjon“.

(Paris–Budapest)

Jean Carrère

PÁNEURÓPA*

A nemzeti eszme szempontjából súlyos bírálat tárgya lehet a mostanában oly divatos „páneurópai“ mozgalom, melynek vezére Coudenhove-Calergi Richard osztrák gróf.

Európa karakteréhez hozzátartozik, hogy földrészünkön a nemzeti eszme érvényesülni akar. Az európai kontinens egészséges fejlődése, a fejlődés színessége és értéke megköveteli a történelmi szereppel bírt értékes nemzetek külön életének fenntartását és nemzetközi biztosítását.

Coudenhove maga is elismeri a nemzeti eszmének nagy horderejét és fontosságát az európai kultúra

⁶ Bremond: La poésie pure.

⁷ Léon Daudet: *Le stupide 19e siècle*.

* Részlet a szerzőnek egy nagyobb tanulmányából.

szempontjából, *Páneurópa*-jában egy helyen (142 l.) így ír: „Minden nemzet szentség: úgy is, mint a kulturának istápolója és mint az erkölcs és haladás kikristályosítója. A nemzeti eszme elleni küzdés a kultura elleni küzdés volna“. A hiba azonban az, hogy Coudenhove azt hiszi: a nemzeti kulturát olyan módon magánüggé lehet visszafejleszteni, mint amilyené idővel a vallás lehet és hogy a nemzeti gondolat háttérbe szorításával meg lehet alkotni Európában az egységes „európai nemzet“ fogalmát. (143. l.)

A nemzeti eszmét, bármennyire is a szellem birodalmába tartozik, olyanformán, mint a vallást, magánüggé tenni nem lehet. A vallás, a hit: az ember kontemplatív belső életmegnyilvánulása, amelynek tárgya túlesik a reális élet körén. A nemzeti eszme azonban egészen más. A nemzeti eszme maga az élet, az ember élete a társadalomban, az államban, a természetben, a gazdaságban. Nem más, mint az egymással faji, nyelvi, történelmi, gazdasági és kulturális kapcsolatokkal összefűzött embereknek külsőleg el sem tűntethető összekapcsolódása, amelyet ép azért, mert a reális emberi életre, az emberi szellem földi és nem földöntúli, közösségi és nem belső, egyéni szükségleteire, vágyaira és ideáljaira vonatkozik, az ember kontemplatív életére visszaszorítani, azt belső egyéni üggé tenni Európában ma már nem lehet. Ez a visszaszorítás az európai kultura szempontjából visszafejlődést, nem pedig haladást jelentene. Nem a szintelen összeurópai gondolat, hanem a külön nemzeti sajátosságok teremtik meg Európában a legnagyobb szerű emberi értéket, amelyeket az általános emberi fejlődés érdekében nem tompítani, hanem csak fejleszteni és kimélyíteni szabad. Ezek az értékek azonban csak külön egységes állami életben, az egész nemzetet átfogó állami keretek között tudnak igazán virulni és megerősödni.

Erre pedig a Coudenhove-féle tervezet nem nyújt biztosítékot.

Igaz, hogy a nemzeti törekvések biztosítására hatályos és általános kisebbségi védelmet sürget és ezt az óhaját a bécsi „páneurópai“ kongresszus kisebbségi bizottságának határozata még precízebb formák között a magáévá tette. Ez azonban az európai népek békés és őszinte összefogásának lehetővé tételére még nem elég.

Coudenhove *Páneurópa*-jában rámutatott arra, hogy a párizsi békék teremtette állapot politikai és nemzeti szempontból – szerinte – haladást jelent a múlthoz képest, mert sok eddig elnyomott nemzet (lengyel, finn, észt) aspirációit megvalósulásra segítette. Maga is beismeri azonban, hogy ez a rendezés más oldalról, különösen Közép-Európában olyan nagy keserűségeket fakasztott, amelyek a gazdasági felépüléshez szükséges béke és összefogás megteremtése helyett állandó izgalomban tartják a kedélyeket.

Ezek a hibák pedig nemcsak Közép-Európában, hanem másutt is fennállnak. Lozinsky, prágai ukrán egyetemi professzor pl. a bécsi kongresszus kisebbségi bizottságában rámutatott arra, hogy a párizsi békék három részre vágta az ukránokat és ha a páneurópai alakulás a Coudenhove-féle tervezetben valóra válnék, úgy az oroszországi ukránok végleg elszakadnának „páneurópai“ testvéreiktől, az egyesülésnek legcsekélyebb reményétől is megfosztva.

Az ilyen igazságtalanságok kiküszöbölésére Wilson a világháború végén a népek önrendelkezési jogát sürgette és az *igazi* önrendelkezésnek ezt a jogát sürgette az ukránok képviselője is a bécsi kongresszuson.

Ép ezért nemzeti szempontból kielégítő megoldást az európai államok egyesülése, illetve egy államszövetségbe tömörülése csak akkor jelenthetne, ha ez az egyesülés számolna a fejlődő és érvényesülésre törekvő európai nemzetek együttélési és önállósulási igényeivel és ezek lehetővé tétele végett elismerné és valóra váltaná az *önrendelkezési* jognak azt a gondolatát, amely eredetileg épen a „győzők“ körében vetődött fel, de amelyet a győzők azonnal sutba dobtak, mihelyt látták, hogy önző érdekeikkel ellenkezik ...

(Pécs)

Faluhelyi Ferenc